

Språkplanering utvecklar det kulturella kapitalet i svenska Tornedalen

- Meänkieli, finska, svenska och samiska i social kontext

Birger Winsa
Stockholms universitet

Inledning¹

Fram till 1809 när gränsen mellan Sverige och Finland drogs längs Torne älvdal var kulturen enhetlig och homogen. Svenska språket hade liten inverkan i området ända fram till 1888 när de första statsskolorna inrättades där kravet för inrättandet av skolan var att undervisningen enbart skulle företas på svenska.² Det var egentligen först 1970 som det blev möjligt att läsa finska i grundskolan. Språkpolitiken medförde en distinkt funktionsfördelning mellan svenska och finska. Svenska användes som närmast enda officiellt språk, medan finska brukades som talat språk i hemmiljön och i traditionella näringar. Endast i den regionala laestadianismen brukades finska som officiellt språk.

Redan under tidigt 1900-tal hävdade en statlig utredning att tornedalska ungdomar på den finska sidan av gränsälven var mer aktiva i föreningslivet än tornedalska ungdomar på den svenska sidan av gränsälven (svenska tornedalingar som talade antingen finska, svenska eller båda språken).³ Kulturverksamhet associerade sannolikt med färdighet i svenska, men det finns inga studier som kartlagt eventuellt samband. Det svaga intresset för föreningsverksamhet bland finstalande svenska tornedalingar konstaterades ånyo nästan ett halvt sekel senare.⁴ Denna till synes svagare föreningsverksamhet kan ha påverkat även kulturverksamhet på finska och svenska. Redan under 1960-talet hävdades att finska tornedalingar läste mer litteratur än svenska tornedalingar,⁵ och det hävdades i samma studie att det fanns fler författare i finska Tornedalen än jämfört med den svenska sidan, men det empiriska underlaget för påståendet tycks vara tunt. Antalet boklån korresponderade - föga överraskande - med färdighet i svenska. De som hade finska som bästa språk i svenska Tornedalen läste färre böcker, i relation till dem som hade svenska som bästa språk.⁶

---

1 Professor Erling Wande har granskat texten och lämnat goda anmärkningar. Det tackar jag för.

2 Slunga 1965

3 SOU 1921:376

4 Jaakkola 1969.

5 Jaakkola 1973:115-16

6 Jaakkola 1969:111, 151

Socialt kapital och kulturutveckling

Under 1990-talet började man i statsvetenskaplig och sociologisk forskning uppmärksamma skillnader i föreningsverksamhet mellan olika grupper och att verksamhet i det civila samhället inverkar på en rad samhällsfaktorer. Termen "socialt kapital" myntades under samma tid inom nämnda forskningsområden, och den definieras utifrån dess funktioner som påverkas av sociala strukturer och är en flora av produktiva entiteter som inverkar bl a på individens möjligheter att uppnå uppsatta mål, sysselsättning, utbildning och hälsa. Humankapitalet utvecklas i institutioner (universitet, grundskola etc) medan det sociala kapitalet är invävt i sociala strukturer inom familjen, i relationer, i den sociala organiseringen, i ideell föreningsverksamhet, och i den privata och offentliga gemenskapen och antas inverka på individens enskilda kognitiva och sociala färdigheter.⁷ Man kan enligt idén beteckna det sociala kapitalet som grundläggande för en kollektiv identitet som konstitueras och utvecklas i framförallt verksamhet i det civila samhället. Den sociala organiseringen kan dock under vissa omständigheter leda till isolering och tillbakagång om inte det sociala nätverket reglerar verksamheten produktivt, menar Putnam.⁸ Man bör därför även kunna anta att det sociala kapitalet under särskilda förhållanden är en negativt inverkan faktor i t ex minoritetsområden. Språket är det mest allmänna kommunikationsmedlet i alla sociala nätverk, men få studier har kartlagt språkpolitikens inverkan på socialt kapital och språkkulturell verksamhet.

Utifrån idén att kommunen bildar en sammanhängande helhet som styrs av poli-

tiska opinioner som normerar och återspeglar individernas kultur- och samhällsuppfattning kan man förvänta sig att kulturverksamhet i respektive kommun återspeglar i en abstrakt form den allmänna opinionen mot olika fenomen. Författare/skrivare som är uppvuxna i en bestämd kommun är även influerade av den särskilda kulturen som har påverkat deras relation till kulturverksamhet, format deras identitet och strukturerat deras handling till att reflektera den rådande opinionen, attityderna och inställningarna till olika sociala fenomen. Inom litteratursociologi har den här s k speglingsteorin använts som teoretisk utgångspunkt i en rad studier, medan andra litteraturforskare betonat dialektiken mellan samhället och individen som mer primär.⁹ Det torde vara givet att författaren inte kan isolera sig från samhället och återspeglar denna i sin gärning och föreställningar, och i sin tur inverkar på (lokal)samhället i en ömsesidig process.

I ett minoritetsområde är det framförallt ofta den tvetydiga inställningen till minoritetsspråket som antas inverka på socialt kapital och identitet, förhållande till den lokala kulturen och därmed kulturverksamhet. Man kan förvänta sig att en aktiv association till lokal kultur är mest framträdande i kommuner där man under längre tid har främjat flerspråkighet, medan man i kommuner där man tar avstånd från de lokala språken främjar även ett avståndstagande från och inaktivitet i relation till lokal kulturverksamhet i allmänhet. Följden av respektive språkpolitik förväntas bli en aktivar/svagar verksamhet inom kulturområdet, framförallt i bruket av minoritetsspråk. En avvisande inställning till lokala språk kan medföra en kluden inställning till kulturverksamhet även på majoritetsspråket,

7 Coleman 1990:300ff; Putnam 2000

8 Putnam 2000:319ff

9 Furuland 1991:275ff

eftersom även det språket är en integrerad del av den lokala kulturen och påverkas av förändringar av det sociala kapitalet och identiteten.

Tillämpat på förhållandena i Tornedalen bör man kunna förvänta sig att om meänkielis/finskans/samiskans status höjs genom bl a en institutionalisering av språken bör denna förändring återspeglas inom kulturverksamhet, dels inom tornedalsfinsk, finsk och samisk verksamhet, men även där svenska språket används som medium.

Det är välbelagt att utbildningsnivån i städer är generellt högre än i landsbygden, liksom i Norrbotten.¹⁰ Den genomsnittliga utbildningsnivån i de befolkningsmässigt minsta kommunerna Pajala och Övertorneå är för män lägre än de större kommunerna Haparanda, Gällivare och Kiruna, medan kvinnornas nivå på utbildningen inte fullt ut följer det traditionella mönstret glesbygd/lägre utbildning - urban miljö/högre utbildning. Det är även välbelagt att läsintresse och antal bokinköp korresponderar med högre utbildning och storleken på samhället där individen bor och verkar.¹¹ Utifrån resonemanget kan man möjligen anta att utbildningsnivån förutsäger intresset för kulturverksamhet inom åtminstone domänen skönlitterär verksamhet, men möjligen även inom amatörforskning, -teater, musik och sång. Utifrån resonemanget kan man förvänta sig att kulturverksamheten inom dessa områden är aktivast i tätorter och städer.

Kulturell utveckling och revitalisering av meänkieli och finska

Under början av 1980-talet grundlades för-

eningen STR-T (Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset), som arbetar med att bevara och utveckla den tornedalska kulturen, och framförallt det lokala språket. Under slutet av 1970-talet började Länsskolnämnden i Norrbotten hävda att undervisning i standardfinska under de första skolåren kunde försvåra inläringen av hemspråket.¹² Under början av 1980-talet blev termen tornedalsfinska (*meänkieli*) ofta brukad bland tornedalska lärare och aktiver. I och med införandet av tornedalsfinska i hemspråksundervisning och i skrift fick den tidigare dialektala finskan status som ett inofficiellt språk. Under 1980-talet blev Haparandabladet *Haaparannanlehti* trespråkig med en spalt på meänkieli skriven av Matti Kenttä. Författaren Bengt Pohjanen blev några år senare hängiven det lokala språket. Tidskrifter, böcker och musik började utkomma på meänkieli. Processen föregicks av att den samiska kulturverksamheten hade fått ökad uppmärksamhet och aktivitet. De tornedalska och samiska aktiviteterna var i sin tur sannolikt följder av den sedan några decennier pågående minoritetsverksamheten i övriga Europa.¹³

Före 1980-talet fanns några få litterära böcker skrivna på meänkieli eller finska, medan svenskspråkig skönlitteratur skriven av författare bosatta i åtminstone två av gränskommunerna (Pajala och Övertorneå) var sporadisk. I Kiruna, och i viss mån Haparanda, fanns det dock redan före 1980-talet viss skönlitteratur på svenska skrivna av lokala författare. Däremot fanns det ett antal utflyttade tornedalingar som skrev på svenska. Under 1980-talet uppkom en kraftig förändring i kulturklimatet och avsevärt fler började skriva böcker, memoarer och

10 www.norrbotten.se

11 Kultur 1993

12 Winsa 1998

13 Allardt & Starck 1981

bedriva amatörforskning om lokalhistoria och kartlägga släkter.¹⁴

1974 bildades gruppen Norrlåtar som var den första moderna folkmusikgruppen i Norrbotten som sjöng finska låtar som nedtecknats i Tornedalen¹⁵ Sånggruppen Bengt & Kaggen i Pajala, som tidigt under 1980-talet skapade - så att säga - "modern" folkmusik på meänkieli, hade sannolikt hämtat inspiration från folkmusiktraditionen som föregick dem. Ungefär samtida var även den mer traditionella folkmusikgruppen *Sisaret* från Pajala och Kangos som sjöng på meänkieli och svenska.

Aktiv amatörteaterverksamhet förekom redan under 1930-talet.¹⁶ Lokala informanter påstår att det förekom finskspråkig amatörteater under 1930-40-talen. Under 1950-1960-talen förekom amatörteaterverksamhet åtminstone i Pajala, Tärendö och Övertorneå. Pjäserna framfördes huvudsakligen på svenska.¹⁷ Den första finskspråkiga teatern i Luleå bildades av finska invandrare, bl a Sara Arnia, *Soppero*. Vid kusten arrangerades Norrbottensfestivaler för amatörer med start 1966 i Boden.¹⁸ Men först under mitten på 1980-talet tog amatörteaterverksamheten fart i Tornedalen och var sannolikt en effekt av den rådande amatörteaterverksamheten i Norrbotten och Västerbotten. Kiruna amatörteaterförening lär ha bildats under 1980-talet, medan Tornedalsteatern (ToTe) bildades på initiativ av Junosuando folkdanslag och sånggruppen *Sisaret* i

Pajala 1986.¹⁹ Redan de första av ToTe:s uppsättningar var tvåspråkiga, något som ansågs som ett radikalt grepp under mitten på 1980-talet.

Den självlärd regissören Bror Asterno, som varit anställd åt Tornedalsteatern sedan 1987, hävdar att amatörteaterverksamheten inte skulle ha fått den omfattning som den har idag om man inte hade använt både meänkieli och svenska i pjäserna, bygdespelelen, revyerna och musikalerna.²⁰ Det är framförallt i Pajala och i viss mån i Kiruna kommun (Karesuando och Vittangi) där meänkieli har en framträdande position i två- och flerspråkiga amatörteateruppsättningar för vuxna.²¹ Ungdomsteatern spelas dock på svenska eftersom det finns få ungdomar som har aktiv färdighet i meänkieli eller finska.²²

Under 1980-talet ändrade lokalradiosändningarna i Pajala inriktning i sin språkpolitik och började sända på meänkieli.²³ Under 1990-talet producerades radioteater på meänkieli.

Det finns i området ingen påtagligt aktiv regional intresseorganisation som främjar finska, men flera finska föreningar i flera kommuner som grupp är medlemmar i Sverigefinska delegationen. Finska föreningen i Haparanda bedriver viss verksamhet. Däremot är samiskan och samisk kultur aktivt företrädd i flera föreningar och framförallt via Sametinget.

---

14 Utförlig diskussion i Winsa u. arbete.

15 1976; NU = Norrländsk uppslagsbok.

16 Kiruna 100 år, 2000

17 Enligt lokala informanter. Ellen Groth, Tärendö, personlig information

18 Ollén 1979:218f

19 NU; www.tornedalsteatern.com/. Utförlig redovisning av Tornedalsteaterns verksamhet i Ranne 2002.

20 Personliga intervjuer

21 Krutrök 2000

22 Ranne 2002:18

23 Winsa 1998

Offentlig språkplanering i Tornedalen och Malmfälten

Sveriges riksdag beslutade i december 1999 att meänkieli, finska och samiska är Sveriges territoriella minoritetsspråk i kommunerna Jokkmokk, Arjeplog, Kiruna och Gällivare för samiska, och Kiruna, Gällivare, Pajala, Övertorneå och Haparanda för meänkieli och finska. Det beslutet föregicks dock av ett betänkande som föreslog att meänkieli bör betecknas som en finsk varietet. Staten ändrade ståndpunkt i propositionen, kanske på grund av att tre berörda kommuner (Pajala, Kiruna och Övertorneå), Norrbottens läns landsting och tre universitetsinstitutioner i sina remissvar menade att meänkieli bör jämföras med finska.²⁴ Från och med 2000 är finska, meänkieli och samiska omnämnda i en särskild språklagstiftning som berör ovannämnda kommuner.

Förutom institutionalisering av minoritetsspråk och varierande möjligheter att använda sig av dessa språk inom olika offentliga domäner är individens språkkompetens en avgörande faktor som påverkar kulturverksamhet på minoritetsspråk. Färdighet i finska är bäst bevarad i mindre byar, medan språkbytet har gått fortare i tätorter. Det korresponderar med enkätstudier som indikerar att kompetens i finska har i tätorter (Övertorneå) tidigare associerat mer med stigma i jämförelse med mindre byar (Aapua).²⁵ Således kan man förvänta sig att opinionen vid en institutionalisering av minoritetsspråk lättare svänger till förmån för finska och meänkieli i orter där stigmat har varit svagare och att denna sociala förändring i språkliga attityder även är möjligt

att reflektera i kulturverksamhet. Men detta indikerar även att mindre kommuner inte har en lika utbyggd social grupp som normerar språkbruk och språkliga attityder i relation till majoritetsspråket. Det är sannolikt orsaken till att Pajala är den enda kommun där nästan samtliga grundskolelever, enligt kommunens egen inställning, är berättigade till att läsa finska/meänkieli i grundskolan. Enligt Skollagen²⁶ är samtliga elever i dessa fem kommuner berättigade att få undervisning i "modersmålet" eftersom kravet för tornedalningar inte är att minoritetsspråket skall talas i hemmet. Samer, romer och tornedalningar har inte ens längre krav på att det skall talas i hemmiljön.

Pajala är ledande i det institutionaliserade stödet till framförallt meänkieli, medan samiskan är mest institutionaliserad i Kiruna. I Gällivare är intresset svagast för de tre minoritetsspråken, medan Haparanda har ett utvecklat stöd för finska inom utbildning och administration. Övertorneå kommun har ett visst stöd för finska och meänkieli.

Stödet för samiska och samisk kultur är sedan en tid tillbaka omfattande i framförallt Kiruna kommun där det finns en rad offentliga institutioner som främjar samiska: bl a Sametinget, Sameradion, Same-TV, tre sameskolor (63 elever, 2001), samisk kulturturism och hantverksförsäljning och Samiska Teatern.²⁷ I Gällivare finns det avsevärt färre institutioner som främjar samiska. Förutom de i allmänhet förekommande samiska inslagen i museer, varierande samemonument, och olika arrangemang för turister där samisk kultur står i centrum, finns en Sameskola med 40 elever.²⁸ Förekomsten av relativt få samiska institutioner och ett svagt officiellt stöd för meän-

24 Prop 1998/1999:143; SOU 1997:192, 193

25 Winsa 1998

26SFS 1994:1194

27 www.sametinget.se

28 www.gellivare.se

kieli och finska associerar förmodligen med ett generellt svagare intresse för samiska, liksom för finska och meänkieli.

Kangos friskola i Pajala kommun är den enda grundskola där meänkieli är obligatoriskt ämne. Lokalradion i Pajala har sedan 1980-talet sänt på meänkieli 3-5 timmar/vecka. I Pajala har man numera etablerat en fast teaterscen för den existerande aktiva tvåspråkiga amatörteaterverksamheten inom kommunen. Den enda tidskriften skriven på meänkieli har sitt kansli i Pajala.

I Matarenki-Övertorneå finns ett Nordkalottbibliotek som innehåller litteratur som berör Nordkalotten. Man har även etablerat ett Nordkalottens Forsknings- och Kulturcentrum där man påbörjat digitaliseringen av ljudinspelningar och intervjuer på meänkieli. Projektet finansieras delvis av EU-medel. Centret har även påbörjat olika former av återkommande seminarieverksamhet. Svenska Tornedalingars Riksförbund, STR-T, och bokförlaget Kaamos, som utger böcker på meänkieli, har sitt kansli i Övertorneå och utarbetar för närvarande en mer omfattande ordbok på meänkieli. Enligt en statlig utredning om arkivverksamhet, som även berör arkiv för minoriteter, kan möjligen ett arkiv för tornedalsfinsk kultur hamna i Matarenki-Övertorneå.²⁹ Meän akateemi-Academia Tornedaliensis, med säte i Matarenki-Övertorneå, har finansiering främst från EU, Statens kulturråd, Nordiska kulturfonden och egna medel för att utarbeta en Nordkalottfinsk ordbok.

Det tycks överhuvudtaget inte finnas någon institution som söker utveckla standardfinskan inom kulturverksamhet (förutom skolor), och den enda kommun som i praktiken främjar standardfinska inom en rad administrativa och formella domäner är

Haparanda där en hög andel av invånarna har finsk bakgrund. Haparandabladet är en två/trespråkig (svenska/finska) tidning innehållande ca en halv sida på meänkieli. Bland andra innovativa försök har man under en period tolkat kommunfullmäktigemöten till finska. En åtgärd för att förstärka kulturverksamheten i Haparanda är även beslutet att integrera teater och bildkonst under en gemensam kulturverksamhet i samarbete med kommunerna Torneå och Kemi.³⁰ Tvåspråkiga nättidningar finns tillgängliga sedan några år tillbaka,³¹ och radiosändningar på finska har ånyo etablerats i Haparanda. De finskspråkiga sändningarna i Sverige produceras av Sisuradion som är en verksamhetsgren av Sveriges radio. Sisuradio har numera en anställd i Haparanda.

Det är förväntat att Haparanda kommun har aktivast intresse för att stödja finska i utbildning och kulturverksamhet, följt av Övertorneå med en relativt hög andel finska invandrare. Men i realiteten är intresset för finska svagt i Övertorneå, och befolkningen i Haparanda är uppdelad i tre olika grupper: finsktalande med invandrarbakgrund, enspråkiga och tvåspråkiga som är födda och uppvuxna på den svenska sidan om gränsälven. Attityderna mot meänkieli är ofta negativa bland en del grupper, medan enspråkiga svenskar i Haparanda ofta är kritiska både mot meänkieli och finska.

Ekonomiska insatser i Tornedalen som följer av den nya språkpolitiken

Konkret har den nya språklagstiftningen och språkpolitiken medfört ett avsevärt ökat stöd för framförallt meänkieli och samiska i Tornedalen inom kultur- och föreningsverk-

29 SOU 2002:78

30 HB 001128

31 www.haparanda.se

samhet, men avsevärt mindre insatser är synliga inom utbildning. Alla fem svenska minoritetsgruppers representativa intresseorganisationer tilldelas en summa på ca 250-350 000 kronor årligen. Svenska Tornedalingars Riksförbund, Tornionlaakso-laiset får ett årligt anslag på 350 000 kronor för att främja sitt inflytande i samhället och några 10 000-tal kronor ytterligare tilldelas för publiceringen av medlemstidskriften Met-aviisi. Statens kulturråd fördelar årligen 7 miljoner kronor till de fem svenska minoriteterna (2002). Kommuner, landsting och länsstyrelse tilldelas årligen ett anslag på 7 miljoner kronor för extra administrativa kostnader som följer av den nya språklagstiftningen.

Sametinget och dess olika kommittéer erhåller relativt stora särskilda anslag från staten och EU för samisk kultur, bl a har man utökat sändningarna på samiska i TV och en fast samisk teater har etablerats i Kiruna. Det statliga ekonomiska stödet till renskötsel, samiskt hantverk, turism, föreningsverksamhet, etc är relativt omfattande.

Tornedalsteatern har erhållit ca 2,5 miljoner kronor (Landstinget, Statens kulturråd och EU-fonder) under 2002 för en amatörteater med professionella inslag där verksamheten riktas till gränskommunerna Kiruna, Pajala, Övertorneå och Haparanda.³² Men i den senare verksamheten planerar Tornedalsteaterns projektanställda teatergrupp tvåspråkiga barnteaterföreställningar.³³ En rad olika filmprojekt är under produktionsplaneringsstadiet, bl a filmatiseras Mikael Niemis omtalade bok. Meänkieli är det enda

talspråket, eller att av de talade språken, i de flesta filmerna.

Ett första steg i en ny minoritetspolitik

Svenska staten betonar i flera propositioner som berör minoriteterna att de åtgärder som är vidtagna skall betraktas som första steg i att utveckla en nationell minoritetsspråkpolitik. Det har under 2002 inlämnats flera olika utredningar till regeringen som berör bl a minoriteternas media (2002), arkivverksamhet³⁴ och en omfattande utredning om hur man skall stärka svenska språket i samhället där man även berör minoritetsspråkens ställning inom främst administration och förvaltning, media och forskning och utbildning.³⁵ Tidigare har bl a Skolverket³⁶ och Folkbildningsrådet³⁷ genomfört relativt enkla studier om hur man kan stärka minoritetsspråken inom grundskola och folkbildningsverksamhet. Rapporterna har bl a resulterat i att man ämnar genomföra olika kurser för att utbilda tolkar på meänkieli.

Riksdagen har i en proposition som berör media framfört att samiska, finska och meänkieli skall ha en särställning i media i förhållande till andra icke samhällsbärande språk,³⁸ men för meänkielis del har detta inte inneburit avgörande förändringar i utbudet på media. TV sänder numera 2-3 timmar/år program producerade på meänkieli, men detta förhållandevis magra utbud lär knappast inverka på språkintresse, regionalisering, förändring av attityder eller sprida tillräcklig kunskap om minoriteter till övriga samhället. STR-T anmälde SR, UR och SVT till Granskningsnämnden (2001) för att man ansåg att dessa företag inte har uppfyllt

32 Uppgift Tornedalsteatern i Pajala.

33 HB 021016

34 SOU 2002:78

35 SOU 2002:27

36 2001; Nationella minoriteter i Sverige, 2001

37 Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001

38 SOU 2000:55

public-service avtalet vad gäller utbudet av meänkieli i media.³⁹ Granskningsnämnden avvisade klagomålet och ansåg att utbudet som ges är i enlighet med statens avtal med public-service företagen. Regeringen tillsatte senare en utredning som skulle utröna minoritetsspråkens ställning i media.⁴⁰ Denna studie berör dock bara mycket flyktigt och översiktligt utbudet på meänkieli i media och lämnar knappast något underlag för en vidare diskussion och kan närmast betraktas som ett inlägg i minoritetsdebatten. I en avsevärt mer omfattande utredning om det svenska språkets ställning i Sverige har man även i viss mån inkluderat minoritets- och invandrarpråken ställning i samhället, och hur dessa språk skall stödjas med olika åtgärder.⁴¹ Man föreslår att utbudet på minoritetsspråk i media bör allmänt sett öka. Denna utredning kommer sannolikt att lägga grunden för en avgörande förändring av svensk språkpolitik vad gäller svenska, minoritets- och invandrarpråk. Utredningen föreslår att språkpolitik, som tillhör en rad olika departement, skall ges ett eget politikområde som ansvaras av ett särskilt statsråd. Man föreslår även att upprätta ett svenskt språkråd som har ansvar för delar av implementeringen av den svenska språkpolitiken. Inom språkrådets ramar skall de fem svenska minoritetsspråken ges utrymme för språkvård och forskning, om gruppens representativa organ så önskar. För meänkielis del föreslås en tjänst (till en början) i en Språknämnd som lokaliseras till Tornedalen, men vad gäller forskning och högre utbildning lämnas inga konkreta förslag. Däremot menar man att lärarkompetens, utbildningens status och kvalitet inom modersmålsundervisning bör generellt förbättras.

Utredningen är ute på remiss, men en proposition inom ämnet kommer sannolikt att läggas fram för riksdagen under 2003. Utredningen berör dock inte regionaliserings inverkan på minoritetsspråkens ekologier eller revitalisering.

Språkkulturell verksamhet utvecklar socialt kapital

Korrespondens mellan amatörteater, musik och litteratur och opinion för/mot meänkieli

I absoluta tal torde Kiruna och Haparanda kommuner ha flest invånare med färdighet i meänkieli och/eller finska, medan man i absoluta tal talar mest svenska i Gällivare och Kiruna. Mot förväntan finner man att kulturverksamhet som resulterar i olika alster där språk är ett medium är framförallt koncentrerad till Pajala (amatörteater, litteratur och musik). I Pajala kommun finner man den mest aktiva verksamheten på meänkieli, finska och svenska, medan kulturverksamhet på samiska förekommer nästan enbart i Kiruna kommun, och lite i Gällivare. Haparanda, och i synnerhet Gällivare, har svag språkkulturell verksamhet på alla fyra språken, även svenska.⁴² Det finns mycket lite skönlitteratur skriven på standardfinska överhuvudtaget, och övervägande delen av litteratur på finska och meänkieli skrivs av författare födda/bosatta i Pajala. Finska förekommer enbart sporadiskt inom nämnda kulturdomäner.

Man kan dock inte finna någon generell samband mellan antal kulturföreningar och kulturell verksamhet i det undersökta området. Dock finner man ett samband för med-

39 Skriftlig uppgift från STR-T

40 Minoriteternas media 2002

41 SOU 2002:27

42 Winsa 2002

lemstalen i STR-T med kulturverksamhet. Pajala, Kiruna och Övertorneå har flest enskilda och föreningsmedlemmar, medan Gällivare och Haparanda har få medlemmar.⁴³ Bildandet av STR-T och dess arbete för att få ett erkännande av meänkieli är sannolikt en bidragande orsak till den aktiva kulturella verksamheten i gränskommunerna. Den ideella språkkulturella verksamheten i respektive kommuner korresponderar med intresset för utbildning i meänkieli, medlemskap i en ideell förening och i viss mån med formell språkplanering. I Kiruna och Pajala är den språkkulturella verksamheten bäst utvecklad.

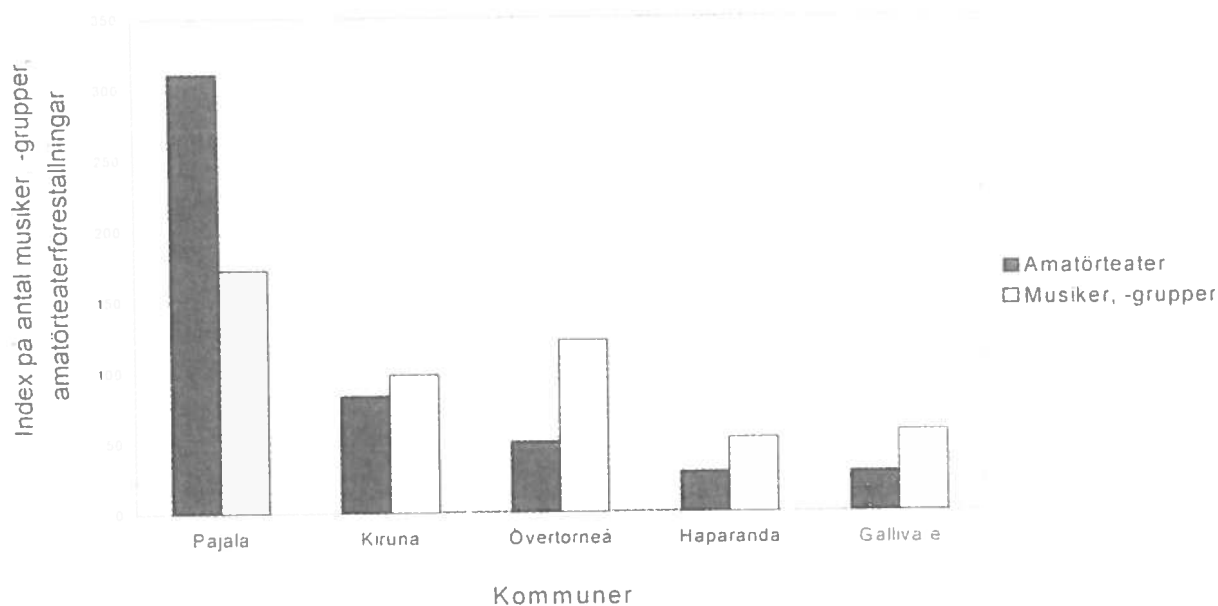
Få i Haparanda använder meänkieli som medium i konstnärliga framträdanden. Tidningen Haparandabladet innehåller dock korta kåserier och artiklar på meänkieli. En möjlig orsak till den relativt svaga kulturella infrastrukturen i Haparanda inom nämnda områden kan vara att standardfinska inte avspeglar den lokala kulturen och att attityderna i Haparanda är ofta negativa mot meänkieli, men även mot finska. Denna

avvisande inställning till minoritetsspråken kan möjligen även inverka på kulturverksamhet som bedrivs på svenska.

Det finns tydliga indikationer på att en ökad kulturverksamhet på minoritetsspråken i Tornedalen även främjar en allmänt högre verksamhet på majoritetsspråket. Det är även möjligt att kvinnor inom särskilda domäner är ledande i revitaliseringen av meänkieli och samiska, eftersom andelen kvinnor som skrivit litteratur på meänkieli och samiska är fler än genomsnittet i allmänhet av författare/skrivare i området.⁴⁴

Det är betecknande att även bokförlagen i Tornedalen och Malmfälten etablerades under 1980-talet när den etniska mobiliseringen i Tornedalen påbörjades. Utgivning av tornedalsfinsk och samisk litteratur stöds med särskilda litteraturanslag från Statens kulturråd, vilket skulle kunna motivera ett ökat antal författare. Det är möjligt att stödet för minoritetslitteratur kan bidra till att författare/skrivare blir mer aktiva i att skriva på minoritetsspråken, men att de även övergår till att skriva på majoritetsspråket.

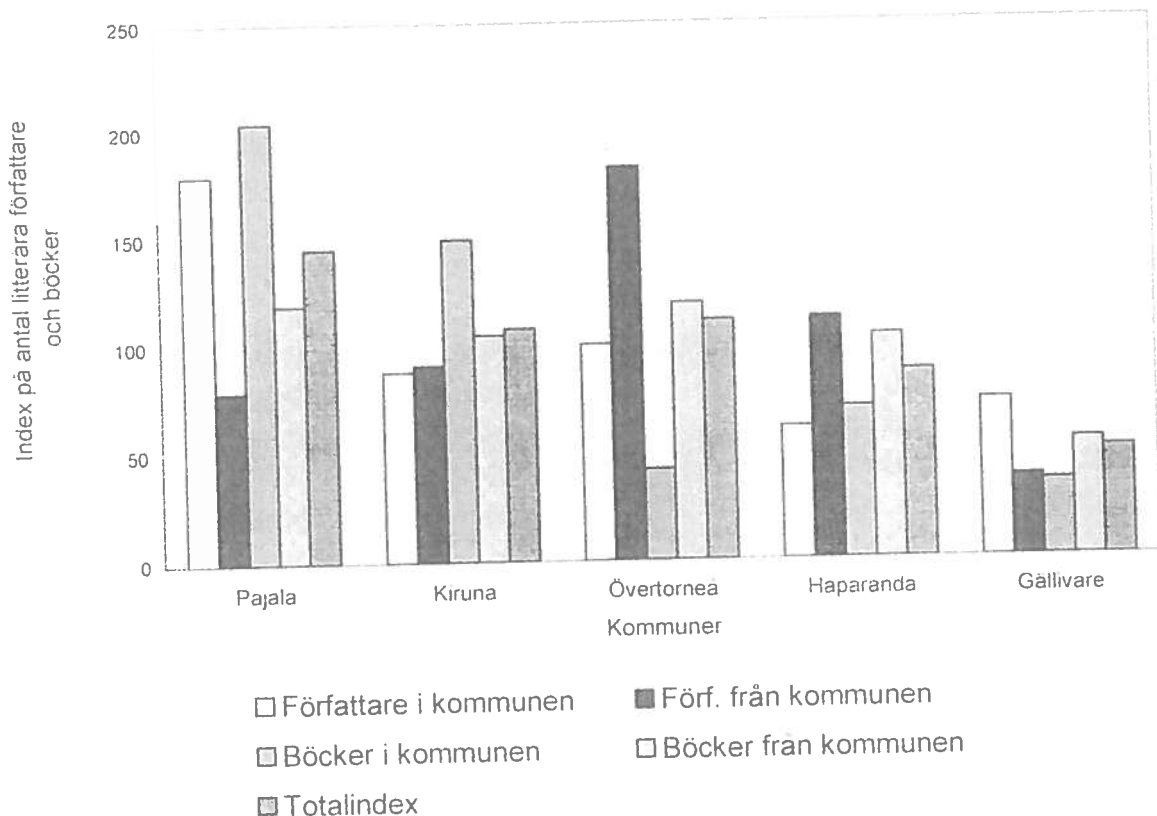
Tabell 1: Index på amatörteater, musiker och musikgrupper i Tornedalen och Malmfälten

43 Skriftlig uppgift från STR-T:s kansli i Aapua.

44 a.a.

Tabell 2: Index på antal litterära författare och böcker i Tornedalen och Malmfälten

Den sociala nätverket skapar amatörteater, författarskap och musiker

Vad som tycks vara karakteristiskt för den kulturella infrastrukturen i Tornedalen är de informella och formella nätverk som bildas i ideell verksamhet där individer och olika kulturformer integreras in i nätverk som förmedlar kontakter, inspiration och utvecklar kompetens, samtidigt som nätverken stöttar och sporrar individerna. En författare behöver en läsekrets, en musiker behöver en publik, och en amatörteater kräver en mycket stor krets av aktiva utövare från åtskilliga byar, liksom engagemang från flera samhällsklasser och generationer. Dessutom behöver amatörteatern goda manus, duktiga musiker och danskunniga för att kunna attrahera en publik. Tornedalsteatern har under sin drygt 15-åriga verksamhet byggt upp ett nätverk och integrerat de tre verk-

samhetsformerna tillsammans med meänkieli (och i viss mån finska) till den lokala infrastrukturen. Denna kulturverksamhet har till synes utvecklat ett socialt kapital som blir självförstärkande av sin egen dynamik. Eftersom Pajala av givna orsaker blivit centralort för verksamheten är det följaktligen knappast en slump att det finns en stor överrepresentation av författare, amatörteater och musiker inom kommunen. Åtskilliga musiker och musikgrupper har utvecklats i amatörteatern och fått ett fora för sina sånger och sin musik. Meänkieli och finska har varit allmänna delar av verksamheten, men flera skriver på minst två språk. Författare, amatörskådespelare och musiker som tagit avstånd från det lokala språket har i praktiken ofta förlorat möjligheten att utveckla det sociala kapital som nätverket etablerar, och har därmed försvårat möjligheten att skapa en plattform i det sociala rummet där författarskapet, skådespelarkonsten och musiken

kunnat utvecklas.

Om man gör enkla kvalitativa jämförelser mellan enskilda författare finner man motsvarande skillnader till "pajalaförfattarnas" fördel. I termer av sålda böcker och allmän popularitet är Bengt Pohjanen (mottagare av Ivar Lo-priset) och Mikael Niemi (August-priset 2000 och en rad andra litterära priser) de mest välkända. Den sociala omdaningsprocessen som nätverket bidrar till bör även främja kulturverksamhet bland närmast enspråkiga och de som skriver och framför teater på svenska. Tornedalingens utanförskap har tidigare beskrivits av bl a Gunnar Kieri som ett förtryck som kväste barnet, kreativiteten och självförtroendet. Men i t ex Mikael Niemis bok ("Populärmusik från Vittula"⁴⁵) behandlas tvåspråkigheten och utanförskapet utifrån ett humoristiskt och stundtals rått men ömsint perspektiv som inbjuder läsaren till medkännande, samförstånd, motstånd och delaktighet. Därigenom bidrar boken till ett upphöjande av utanförskapet och det stigmatiserade till att bli en accepterad del av den sociala vardagen och något man kan skratta åt och lära sig av. Stigmat reduceras genom integrering snarare än avvisande, och utanförskapet upphöjs till norm och blir därigenom ett av rörelsens drivkrafter. Frigörelse från utanförskapet finner man knappast genom att avvisa etniciteten, men genom att inkludera det i konstnärligt skapande. Det finns en rad andra författare, regissörer och musiker som uppnått en avsevärd kreativ utveckling inom det flerspråkiga kulturella nätverket.

Den flerspråkiga och mångkulturella infrastrukturen är bräcklig men etablerad i Pajala och i viss utsträckning i Kiruna. En vidareutveckling av den kulturella verksamheten är det hastigt växande intresset för film. Det

är knappast en tillfällighet att det finns liten ideell verksamhet inom kulturområdet som använder standardfinska som medium.

Pajala kommun har i relativa termer en svag ekonomi. Det återstår att se om det sociala kapitalet som utvecklas i den kulturella rörelsen på längre sikt inverkar på företagsamhet, utbildning och sysselsättning i allmänhet.

Samisk kulturverksamhet i Kiruna

En möjlig bidragande orsak till Kirunas relativt höga kulturindex är, förutom att det är en tätort, även Kirunas geografiska läge och att den samiska kulturen attraherat åtskilliga individer och sannolikt inverkat förstärkande på många författarskap. I Kiruna har det funnits/finns det flera präster och religiösa förkunnare som skrivit ett stort antal böcker, ofta med innehåll som berör den samiska kulturen. Men i relativa tal är totala antalet författare under kategorin skönlitteratur blygsam.

Analogt med kulturell verksamhet i Pajala tycks det finnas ett samband mellan samiska institutioner i Kiruna, antalet etniska föreningar och språkkulturell verksamhet inom kommunen. En bevekelsegrund för kulturverksamhet är sannolikt det särskilda och rätt omfattande ekonomiska stöd som samer mottar för att främja den samiska kulturen, och att samisk kultur uppmärksammas inom en rad olika turistevenemang. Om samiskhet skapar intresse för kulturverksamhet och turism är det en effekt av det långvariga arbetet med att främja samisk identitet.

Kulturell verksamhet inom teater och sång utövad på meänkieli är relativt livlig i Kiruna kommun, men föga framträdande inom litteratur.

45 Populärmusik från Vittula har, enligt uppgift, fram till oktober 2002 sålt mer än 650 000 exemplar enbart i Sverige. Den har redan utkommit på meänkieli, finska, danska, norska, tyska och holländska. Översättningar till bl a engelska och japanska är under utarbetande.

Minoritetsaktivister i kulturverksamhet

Det som förenar minoritetsaktivisterna är det nätverk som den etniska föreningen etablerade under början av 1980-talet. Målet var gemensamt men medlen kom med tiden att variera utifrån personliga intressen och färdigheter. Författaren Mona Mörtlund, kultursekreterare Monica Johansson och radiojournalisten Bertil Isaksson är/var bosatta i Pajala och tre av grundarna av STR-T. Fyra av sex ordföranden för STR-T är födda i Pajala (Johansson, Mörtlund, Torvald Pääjärvi, och Kerstin Johansson), varav två av dem fortfarande bor i Pajala. Två av dessa har spelat i musikgrupper, skrivit böcker och filmmanus på meänkieli. Monica Johansson har även varit ordförande för amatörteaterföreningen ToTe, medan Mörtlund, STR-T:s förste ordförande, arbetar som självverksam författare, har skrivit filmmanus och var en av initiativtagarna till friskolan i Kangos som införde meänkieli som ett obligatoriskt ämne i grundskolan. Kerstin Johansson är fortfarande aktiv inom STR-T, ansvarig utgivare av Met-aviisi, och har bildat ett kulturföretag som bedriver översättningar, utbildning och informationsverksamhet. Nuvarande ordföranden Torvald Pääjärvi, bosatt i Övertorneå kommun, är aktiv musiker som sjunger på meänkieli. Övertorneås kultursekreterare Marita Mattson-Barsk, född i Pajala kommun, är aktiv i amatörteaterrörelsen och har likaså varit styrelseledamot och en av grundarna av STR-T. I Övertorneå kommun bor även två tidigare ordförande (Henry Barsk och Bengt Aili).

Svag kulturverksamhet i Haparanda och Gällivare

Haparanda kommun särskiljer sig från övriga kommuner i det att kommunen har en hög

andel sverigefinnar och investerar avsevärda resurser på att utveckla finska som ett formellt kommunikationsmedel inom bl a förvaltning, utbildning, tolkning och översättning. Kommunen har bl a en Språkskolaspråkskola och ett Eurogymnasium där finska är ett av undervisningsspråken. På förvaltningsnivån är samarbetet med Torneå intensivt och en successiv integrering har utvecklats under de senaste decennierna, något som borde stödja tvåspråkighet och normera en annan inställning till finska.

Den språkliga opinionen i Haparanda, en stad som ända från dess grundande haft svenska som huvudspråk, tycks bestå av en olöst konflikt mellan enspråkiga och flerspråkiga och mellan anhängare av finska och några anhängare av meänkieli. Enspråkiga haparandabor och sverigefinnar debatterar i lokaltidningen om faran med finskan, att Haparanda håller på att förfiniskas och att det finns enspråkiga som flyttat på grund av den expansiva finskan i kommunen. De konfliktladdade åsikterna har bl a medfört att även finsktalande anser att finskan får för stort utrymme i offentlig verksamhet.⁴⁶ Om samarbetet med Torneå intensifieras kommer det uppenbarligen i framtiden att krävas att åtskilliga anställda inom kommunens olika förvaltningar behärskar finska (och/eller möjligen meänkieli). Men om detta uppfattas allmänt som ett hot mot den "svenska" kulturen kan det försvåra gränssamarbetet. I denna olösta konflikt kan man möjligen även spåra orsaken till Haparandas relativt svaga kulturverksamhet på finska, meänkieli och på svenska.

I jämförelse befinner sig Gällivare kommun i en kvantitativt svagare, men möjligen i en kvalitativt bättre position eftersom flera nationellt och regionalt erkända författare och musiker kommer från kommunen (t ex

46 t ex. HB 000623

J.P Nyström, Bo Nilsson, Björn-Erik Höijer). Svenskan dominerar närapå fullkomligt all offentlig verksamhet i Gällivare. Orsakerna till den kvantitativt svaga kulturverksamheten i Gällivare har sannolikt samma rötter som den tidigare svaga verksamheten i Pajala och den nuvarande i Haparanda. Finskan som talas i Gällivare kommun har under lång tid haft den lägsta språkliga statusen av de tornedalsfinska varieteterna.⁴⁷ Det saknas därtill en lång tradition av en utbildad svenskspråkig elit inom utbildning och förvaltning som främjar den svenska kulturen i Haparanda. Centralortens existens bygger framförallt på gruvbrytningen, medan Haparanda under lång tid varit centralort för utbildning, bl a ett läroverk/gymnasium och fram till 1973 ett lärarseminarium.⁴⁸ Analogt med utvecklingen i Pajala har dock även Gällivare fått ökad kulturverksamhet under 1980-talet, men närmast enbart på svenska. I förhållande till Kiruna finns det i Gällivare färre aktiva präster som skrivit om den samiska kulturen. Gällivare tycks inte attrahera verksamhet som främjar samiska lika mycket som Kiruna, och språkbytet från meänkieli till svenska är mer långt gångengånget än i gränskommunerna.

Referenser

- Allardt, E. & Starck, C. 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur*. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv. Lund: AWE/Gebbers.
- Coleman, James, S. 1990. *Foundations of Social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- De nationella minoriteterna och kulturlivet*. 2001. Statens kulturråd. Stockholm. (www.kur.se)
- Direktiv 2000:104. Committee directive.

Utredning av vissa arkivfrågor. Riksdagen. Stockholm.

Finska, meänkieli och Samiska. Utvärdering av åtgärder för nationella minoritetsspråk. 2001.

Länsstyrelsen i Norrbottens län (Norrbotten County Administrative Board). Luleå.

Furuland, Lars 1991. *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*. Gidlunds bokförlag: Södertälje.

Haparandabladet-Haaparannan lehti. Lokal tidning. Haparanda.

Hederyd, Olof 1992. *Haparanda efter 1809. Tornedalens historia 1809*. Luleå: Birkkarlens förlag.

Jaakkola, M. 1969. *Kielten erikoistuminen ja sen seuraukset Ruotsin Tornion laaksossa*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 137. Helsinki.

Jaakkola, Magdalena 1973. *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldusserien.

Kiruna 100 år. 2000. *100-årsboken*. Del 2. Kiruna kommun.

Klassifikation för svenska bibliotek 1997. Bibliotekstjänst. Stockholm.

Kultur 1993 = *Kulturstatistik 1985-1992*. SCB. Stockholm

Minoriteternas medier 2002. Kartläggning och analys av situationen för medier som främst riktar sig till invandrare och nationella minoriteter i Sverige. En rapport från Presstödsnämnden. Stockholm.

(http://www.presstodsnamnden.se/utredningar_psn.html)

Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen. 2001. Folkbildningsrådet. Dnr 64u,0104, ACB.

Nationella minoriteter i Sverige. 2001. Skolverket. Stockholm.

(<http://www.skolverket.se/pdf/minoritet.pdf>)

47 Winsa 1998; Wande 1982:44-45

48 Hederyd 1992:247

- Ollén, Gunnar 1979. *Svensk amatörteaterhistoria 1865-1978*. Stockholm: LTs förlag. Prop. 1998/1999:143. Nationella minoriteter i Sverige. Proposition. Riksdagen. Stockholm.
- Putnam, Robert, D. 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Ranne, Pauliina 2002. *Tornedalsteatern språket och identiteten. Amatörteatern som medium*. Kulturadministration. Umeå universitet.
- SFS 1994:1194 via Riksdagens hemsida. www.riksdagen.se (rixlex).
- Skolverket 2001. Uppdrag enligt regleringsbrev för 2000 att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken. Skolverket. Stockholm. (<http://www2.skolverket.se>)
- Slunga, Nils 1965. *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*. Tornedalica 3. Luleå.
- SOU 1921 = *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*. Avg. den 25/11 1921. Stockholm.
- SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik*. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av Minoritetsspråkkommittén. Jordbruksdepartementet. Stockholm.
- SOU 2000:55. *Radio och TV i allmänhetens tjänst*. Nordstedts tryckeri: Stockholm. Proposition 2000/01:94 *Radio och TV i allmänhetens tjänst 2002-2005*. Riksdagen. Stockholm.
- SOU 2002:27. *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Kulturdepartementet. Stockholm.
- SOU 2002:78. *Arkiv för alla - nu och i framtiden*. Betänkande av Arkivutredningen Arkiv för alla. Stockholm.
- Wande, Erling 1982. *Tornedalsfinskan och dess särdrag. Finska språket i Sverige*, 40-73. Finska språket i Tornedalen. Föreningen Norden. Kulturfonden för Sverige och Finland. Finn-Kirja. Stockholm.
- Winsa, Birger 2002. *Språkkulturell infrastruktur i Tornedalen*. Meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext. I Boyd, S., Dorriots, B., Haglund-Dragic, M. & Källström, R. (red.) *Språkpolitik. Rapport från ASLAS:s höstsymposium*. Association Suedoise de Linguistique Appliquée (ASLA). Ss 255-271. Uppsala.
- Winsa, Birger 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden*. Occasional Paper Nr 17. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Winsa, Birger (under arbete). *Socialt kapital i en- och flerspråkiga regioner. Språkkulturell infrastruktur i svenska och finska Tornedalen, Överkalix, Västerbottens inland och Strömsund: meänkieli, finska, svenska och samiska i kontext*. Forskningsrapport.

Otryckta och muntliga källor

- Krutrök, Per-Olof 2000. *Kartläggning av det kulturella landskapet i Tornedalen*. Stencil. STR-T. Aapua.